

Generalläkaren James Barry kompetent, kaxig och – kvinna

Samma år som Storbritanniens första kvinnliga läkare examinerades, 1865, avslöjades det att hon inte alls var först. Nyheten slog ner som en bomb i det viktorianska England: generalläkaren James Barry, med 46 år i armén bakom sig, var en kvinna! Visserligen stod det »male« i dödsattesten, undertecknad av en kirurg McKinnon den 25 juli 1865, men McKinnon hade känt Barry som kollega och gentleman i många år och tyckte inte att det behövdes någon undersökning. Han hade aldrig tänkt tanken att Barry skulle kunna vara kvinna. Men hjälpfrun som svepte kroppen såg vad hon såg och var säker på sin sak: James Barry var kvinna och hon hade till och med fött barn, för hon hade striae gravidarum på buken.

Författaren June Rose redogör för Barrys liv i boken »The perfect gentleman« (1977) [1]. Många uppgifter saknas, många är motstridiga, men det finns ändå tillräckligt med fakta för att pussla ihop ett mycket fascinerande livsöde. Barry lär vara född, enligt egen utsago, omkring 1799. Hennes far omnämns inte, men hon hade en äldre släkting, en på den tiden känd och ökad konstnär som hette just

James Barry, fattig men med ett imponerande kontaktnät. Viktigast för den lilla flickan, i alla fall under hennes första år, blev Francisco de Miranda, en rik och intellektuell militär som umgicks med Europas överklass samtidigt som han lobbade för sin sak: ett fritt Venezuela. Flickan (vars flicknamn inte tycks bevarat) fick fritt tillträde till Mirandas boksamling, som ansågs vara Londons bästa, och slukade allt. Uppenbarligen var hon mycket begåvad. När Miranda gav sig iväg till Sydamerika för att bli frihetshjälte fick hon en ny beskyddare, Lord Buchan, en konstintresserad och excentrisk snobb som brann för kvinnors rättigheter och möjlighet till utbildning.

Lord Buchan hade visst inflytande i Edinburgh och såg till att flickan – nu utklädd till pojke och under namnet James Barry – fick börja på medicinska fakulteten där redan 1809. Det var mycket ovanligt att påbörja läkarstudier vid tio års ålder – om hon var så ung – men inte lika anmärkningsvärt som det hade varit i dag: författaren Walter Scott, till exempel, var tolv när han började på samma universitet. Studierna gick lätt för James Barry, som redan för-

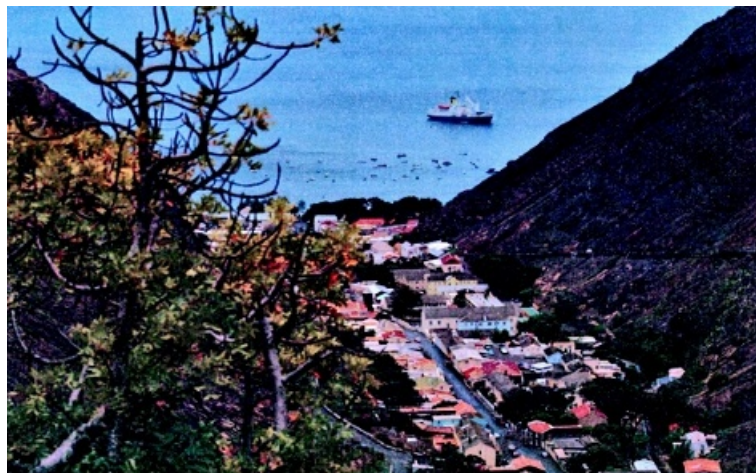
HEMLIG IN I DÖDEN
Dr James Barry var skicklig, effektiv och påstridig i sin kometkarriär som arméläkare i 1800-talets brittiska imperium. Och hemligheten med sin rätta identitet bevarade doktorn ända in i döden. Gravstenen står på kyrkogården Kensal Green i London.

Foto (t v): Africana Museum, Johannesburg

sta året tog en extrakurs i obstetrik. Därefter blev det krigskirurgi, och 1811 försvarade hon på ett briljant sätt sin avhandling om ljumskbräck – hon hade fått lägga fram den först efter påtryckningar av lord Buchan, eftersom hon var så ung. Året därpå gick hon i lära hos sir Astley Cooper, en av Londons främsta kirurger, och något senare anställdes hon som militärläkare – visserligen med lägsta möjliga rang, »hospital assistant«. Hon var liten till växten men hade ändå en kaxig attityd, som inte blev mindre kaxig då hon utrustades med full paraduniform, inklusive värja och stor hatt med stora fjädrar.

James Barry utsågs 1816 till »assistant surgeon to the forces« i Kapkolonin, Sydafrika. Hon blev snabbt populär hos den hypokondriske guvernören, lord Charles Somerset, och blev dennes husläkare. De första åren i Kapstaden verkar ha varit lyckliga. Barry hade fullt stöd av guvernören i sitt arbete, trots att många läkarkollegor ogillade henne. Hon var nämligen långt före sin tid och fokuserade på hygienåtgärder och på att hjälpa de mest utsatta: fångar, psykiskt sjuka och »prize negroes« (slaveriet var formellt avskaffat 1807, men en »prize negro« var i praktiken slav). Leprakolonin »Heaven and earth« låg henne särskilt varmt om hjärtat. På det hela taget ägnade hon sig åt människor som befann sig i utanförskap – precis som hon själv. Detta hindrade henne inte från att aktivt delta i sällskapslivet. Hon var en utmärkt ryttare och skytt, dansade gärna, såg till att synas tillsammans med kolonins vackraste damer och framstod som en charmör och kvinnokarl.

Det gick rykten om att dr Barry var kvinna, men ingen vågade uttala tanken offentligt. Att doktorn var hetlevrad var allmänt känt. Den som skämtade om doktors litenhet riskerade att få ett glas vin i ansiktet, eller att tillintetgöras av hans vassa tunga, eller – det hände åtminstone vid ett tillfälle – att tvingas utkämpa en duell. Det gick också rykten om att Barry, antingen doktorn nu var man eller kvinna, hade ett förhållande med guvernören, lord Charles, och så kan det mycket väl ha varit. Barry skulle under hela sitt vuxna liv aldrig komma lika nära någon annan person. Från året 1819 finns inte mycket information om dr Barry, förutom att han var på Mauritius. För att föda barn?

MILITÄRLÄKARE PÅ NAPOLEONS Ö
 År 1836 var dr James Barry ansvarig för såväl den militära som den civila hälso- och sjukvården på Saint Helena, ön mitt i Atlanten där Napoleon dog som fånge.

Foto: Anders Källgård

Så småningom förlorade lord Charles sin maktposition, och därmed försvarades livet för dr Barry, trots att hon hade avancerat i graderna till »colonial medical inspector«. Hon hade aldrig varit populär bland sina kollegor, och det blev inte bättre av att hon nu också hade tillsynsuppgifter. Hon tolererade varken inkompetens, kvacksalveri eller lättja och hon hånade pengahungriga kollegor som hellre tog betalande privatpatienter än skötte sitt jobb. Många kritiserade henne, men aldrig för bristande kompetens. Hennes rykte som läkare var utomordentligt gott.

Ett av hennes mest spektakulära ingrepp var ett akut kejsarsnitt, ett ingrepp hon aldrig hade sett – bara hört talas om – och som hon lyckades göra så snabbt och rent att både barn och mor överlevde, trots att det varken fanns anestetikum eller antiseptikum. Hon hann också med att starta en vaccinationskampanj mot smittkoppor, tjugo år innan något liknande gjordes i England, och hon var en pionjär när det gällde tips om egenvård till allmänheten. Men när hon försökte röja upp i kolonins läkemedelshandling – bland annat genom att receptbelägga arsenik och opium – så fick hon också många afärsmän mot sig och situationen blev ohållbar. Till slut tvingades hon lämna Sydafrika, förödmjukad men inte knäckt, som officer och gentleman.

Dr Barrys nästa post blev Mauritius, en håla jämfört med Kapstaden. Även här kom hon ihop sig med kollegor och administration, och i augusti 1829, efter bara tio månader på ön, åkte hon till England på eget bevåg. Hennes överordnade var upprörda och när de frågade varför hon kom till London lär hon ha sagt: »Well« (samtidigt som hon drog sina långa vita fingrar genom det lockiga håret), »I have come to have my hair cut!« Efter att ha vårdat sin gamle vän lord Charles, och till slut varit med på hans begravning, sändes James Barry till platsen för sitt nästa uppdrag: Jamaica, av många sett som ett dödens vänturum – i hela imperiet hade endast Sierra Leone högre dödlighet bland manskapet. Det var inte lätt för Barry att göra något åt gula febern, som skördade många liv. Jamaicas billiga rom ställde också till stora bekymmer. Vid 32 års ålder började hon känna sig trött och sliten. Och hennes hemlighet gjorde henne fruktansvärt ensam.

På ön Saint Helena i Sydatlanten, där Napoleon satt i husarrest från 1816 och till sin död 1821, kände man mycket väl till den berömda dr Barry. Man hade till och med planerat att skicka efter honom från Kapstaden när kejsaren blev sjuk 1820 – för att avgöra om

FJÄDRAR I HATTEN
 Hatten i generalläkare Barrys paraduniform var trekantig och fjäderbeprydd, en symbol för den högsta medicinska makten i det militära.

han bara simulerade – men Napoleon dog innan resan kom till stånd. År 1836 fick Barry ansvaret för såväl den civila som den militära sjuk- och hälsovården på ön. Efter en obehaglig sjöresa, med flera fall av smittkoppor ombord, nådde hon kolonin i augusti. För att hindra att smittkoporna drabbade även Sankt Helena brändes allas sängkläder, varpå Barry krävde ersättning för extra handdukar. Mensskydd?

Smittkoppsutbrottet verkar också ha förlängt karantänstiden för Barrys pudel – hon hade sedan tiden i Sydafrika alltid en pudel som hette Psyche – men när Saint Helenas nya läkare väl etablerat sig i Jamestown visade det sig att ön inte var så dum. Det stora utbudet av läckra tropiska frukter var viktigt för henne, eftersom hon var vegetarian. Hon var även helykterist vid det här laget, men inte mer fanatisk än att hon kunde ordinera sydafrikanskt vin mot skörbjugg. Barry arbetade oerhört hårt, även med pappersarbete, och klagade över »endless forms and returns and reports«. Efter gräl med kolleger och administration hamnade hon till slut i husarrest – precis som Napoleon en gång – inför en rättegång, i vilken hon friades. Så småningom lämnade hon ön tillsammans med Psyche, en ponny och en betjänt. Saint Helenas sjuk- och hälsovård försämrades drastiskt efter hennes avfärd.

Dr Barrys överordnade i London var hjärtligt trötta på alla hans konflikter. Samtidigt erkände de motvilligt att han höjde nivån på sjuk- och hälsovården vart han än kom. Nu sändes Barry åter till Västindien. Hon reste flitigt mellan öarna – Barbados, Grenada, Saint Vincent, Saint Lucia, Dominica med flera – för oftast rasade någon epidemi någonstans. Vid drygt 40 års ålder var hon redan något av en legend: alltid egen hytt, alltid Psyche med sig, och helst också en get så att hon kunde få färsk getmjölk. Efter några år blev hon »principal medical officer« på Trinidad och fick som sådan – äntligen – ett erkännande att hon faktiskt gjorde ett gott arbete. Men sitt hetsiga humör hade hon kvar och blev rasande då hon i en officiell rapport beskrevs som »ungefär 50« när hon var 43. Och hon var hela tiden på sin vakt, eftersom hon kände till ryktena om att hon var kvinna. Hon hade ingen hon kunde umgås med på ett naturligt sätt. När hon 1845 själv drabbades av gula febern gav hon instruktioner om att hennes kropp, om hon dog, skulle svepas in i lakan och begravas i nattskjortan utan någon närmare undersökning.

James Barry tillfrisknade emellertid, och efter ett års konvalescens i England var hon stark nog för ett nytt uppdrag: hon blev »principal medical officer« på Malta, en ö som med sitt klimat, sin kultur och sin natur stod högt i kurs hos 1800-talets bildade engelsmän. För Barrys del handlade det mest om jobb. Trots att hon höll sig uppdaterad om den medicinska forskningen kunde hon inte veta vad som orsakade den kolera som drabbade ön 1848 – Koch upptäckte ju kolerabacillen först 35 år senare – men hennes åtgärder var adekvata. Hon såg till att de sjuka fick vätska och att avloppsrör täcktes över så att förorenat vatten inte blandades med dricksvatten. Maltas guvernör var ändå inte riktigt nöjd. Han krävde en förklaring till varför Barry ställde diagnosen »sporadisk kolera« medan en kollega bedömde att det rörde sig om »asiatisk kolera«; guvernören föreslog att de båda skulle komma överens om en och samma

EN BILD AV BARRY
Dr James Barry lämnade Saint Helena i sällskap med sin betjänt och sin pudel Psyche.
Foto: Royal Army Medical College

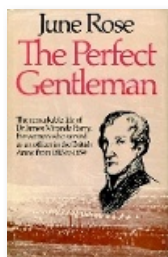
KARIKATYR AV BARRY
Den duktige doktorn var inte omtyckt av vare sig kolleger eller överordnade, vilket framgår av denna karikatyr.

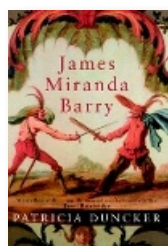
diagnos, »för ert yrkes skull och för allmänhetens trygghet«. Barry gav svar på tal och påpekade att skillnaden mellan de olika koleravarianterna var små, men att det vore ohederligt att låtsas att man var överens – faktiskt, hävdade hon, bygger vetenskap och framsteg på att människor tillåts ha egna åsikter och teorier: »Kanske har Ers Excellens själv kännedom om något fall, i vilket en läkare med andra åsikter än sina kolleger har gjort mest nytta?« Hon gav tre fallbeskrivningar från sin egen läkargärning i vilka hon varit oense med kolleger om den bästa behandlingen och »i vilka det behagade den Allsmäktige i sin gudomliga Försyn att göra mig till sitt ödmjuka instrument för patienternas tillfrisknande«.

Endast sexton personer dog i epidemin på Malta 1848. Barry tackades personligen av den gamle krigshjälten Wellington och under sin nästa placering, på Korfu (från 1851) blev hon befordrad till »deputy inspector general«. Om hon hade varit en typisk brittisk officer hade hon trivts utmärkt med livet på den mycket »engelska« ön; i stället skaffade hon sig ovänner genom att, för soldaternas skull, försöka stoppa »meningslösa marscher och parader« i den stekande värmen. Hennes två tydligaste egenskaper – å ena sidan oräddheten och förmågan att skaffa sig fiender bland myndigheter och kolleger, å andra sidan den ständiga omsorgen om sina patienter – verkar bara ha blivit starkare med åren.

Medicinhistoriskt sett var Storbritanniens två mest betydande kvinnor i mitten av 1800-talet, antagligen James Barry och Florence Nightingale. De hade mycket gemensamt: omsorgen om patienterna,

BOKEN OM BARRYS LIV
Författaren June Rose redogör för Barrys liv i boken »The perfect gentleman« (1977).

ROMAN OCH FILM
År 1999 kom romanen »James Miranda Barry«, skriven av Patricia Duncker. Tio år senare, under 2009, kommer en brittisk spelfilm om dr James Barrys märkvärdiga levnadssaga.

arbetet för att förbättra de fruktansvärda förhållandena på militärsjukhusen, målsättningen att höja sjuksköterskeyrkets status. Båda var excentriker: Barry reste med sin pudel Psyche, Nightingale med sin ugglan Athena. Men de kom inte alls överens, skulle det visa sig på Krim.

Från hälsosynpunkt var Krimkriget, som började 1853, en total katastrof, med kolera, dysenteri, svält, köld och kaos. Barry anmälde sig snabbt för tjänst vid fronten, men fick avslag. Hon föreslog då att skadade och sjuka soldater skulle sändas till hennes rena och välordnade sjukhus på Korfu för vård, och dit kom de, skeppslastvis, och omhändertogs med utmärkt resultat. Under sin ledighet år 1855 reste Barry till krigets Krim. Som vanligt reste hon tillsammans med Psyche, sin betjänt och en get. Och som vanligt kom hon ihop sig med kolleger. Men även med Florence Nightingale. Uppenbarligen tyckte Barry att Nightingale, som civilist, ofta uttalade sig om sådant hon inte begrep, att många officerare daltade med henne och att det var orimligt att hon skulle ha monopol på godhet och omtanke. Nightingale, å sin sida, var inte heller imponerad: »Efter hennes död fick jag reda på att Barry var kvinna. Enligt min uppfattning var hon den hårdaste varelse jag någonsin mötte i armén.«

Efter 40 år i varmt klimat fick dr Barry sin sista placering i Kanada. Sin vana trogen ägnade hon mycket tid åt vattenledningar, avlopp och hygien. Hon pläderade för bättre bostäder åt soldaterna, mer varierad kost, mer fysisk träning, mer frisk luft och – ett soldatbibliotek! Hon kämpade hårt för att göra militärlivet mer likt det civila, och dessutom civiliserat. Så småningom insjuknade hon i influensa med komplikationer. En dr Campbell, som vårdade henne, fick efteråt kritik för att han inte förstått att hon var kvinna. Dr Campbell försvarade sig med att han hade sådan respekt för generalläkaren att han inte vågat föreslå någon närmare undersökning. Dessutom var det alltid väldigt mörkt i Barrys sovrum.

Den 26 maj 1859 återvände James Barry till England, sjuk och trött. Hennes karriär var över. Kanske var hon bitter: Florence Nightingale hade blivit världsberömd genom att påpeka saker som Barry påpekat långt före henne, som till exempel att en sjuksköterska inte bör vara alkoholiserad och prostituerad – vilket var det vanliga – utan »a respectable woman«. Själva var Barry bortglömd och ensam. Den varma sommaren 1865 blev hon en av många i Marylebone, London, som dog av »epidemisk sommar-diarré«.

Under senare år har intresset för henne ökat. Författaren Patricia Duncker skrev 1999 romanen »James Miranda Barry« [2]. En brittisk spelfilm om Barry kommer att ha premiär under 2009. Filmen handlar mest om förhållandet mellan Barry och lord Charles, och har fått sitt namn efter den sydafrikanska leprakoloni som låg Barry så varmt om hjärtat: »Heaven and earth«. Natascha McElhone har huvudrollen som James Miranda Barry och Pierce Brosnan spelar lord Charles Somerset.

Anders Källgård
distriktsläkare
Varberg

LÄS MER Referenslista <http://larkiv.lakartidningen.se>

Vinn en klassisk uppslagsbok!

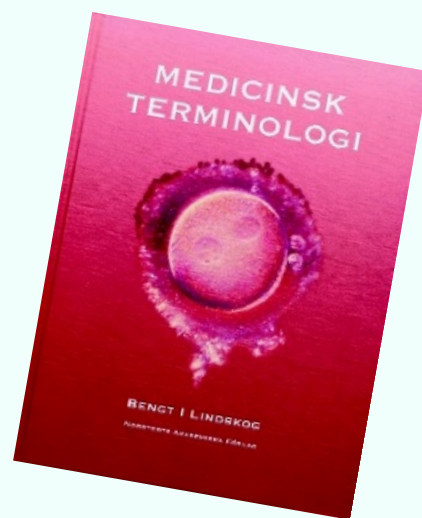
– var med i vårt boklotteri

Läkartidningens prenumeranter inbjuds att delta i vårt boklotteri.

Denna gång lottar vi ut fyra exemplar av den klassiska uppslagsboken »Medicinsk terminologi«, redigerad av Bengt I Lindskog och utgiven av Norstedts Akademiska Förlag.

Allt du behöver göra är att sända oss ett vykort med ditt namn, adress, postnummer, postort och prenumerationsnummer före den 14 april 2009. Skriv också »Boklotteriet« på vykortet.«

Namnen på vinnarna publiceras i Läkartidningen och på lakartidningen.se

Ur bokens baksidestext:

»Medicinsk terminologi« är den mest anlitade större medicinska ordboken på svenska. Den innehåller drygt 25 000 uppslagsord med upplysningar om ordens betydelse, ursprung och uttal. Till många ord finns dessutom kulturhistoriska notiser samt språkliga exempel som belyser ordens användning. Detaljerade illustrationer kompletterar framställningen, och korshänvisningar utökar användningsområdet.

»Medicinsk terminologi« ges ut i nya, reviderade upplagor med jämna mellanrum ... Boken är nu inne på sin femte upplaga med nuvarande författare.